

VRIENDENBRIEF 35

redactieadres:
Pompstraat 17
5481 BL Schijndel

jaargang 10
lente 2011

DE VOORZITTER AAN HET WOORD

Beste vrienden,

Voor u ligt het eerste nummer van de **tiende jaargang**; vierendertig brieven zijn voorgegaan met, zoals we uit reacties van lezers vernemen, voor u interessante stukjes over zaken die direct of indirect met het museum Jan Heestershuis te maken hebben. Verhalen rond het leven van Jan Heesters en de laatste jaren ook rond dat van Dorus van Oorschoot en over het bezit van het museum en zijn tentoonstellingen.

Als eerste daad zijn we het jaar 2011 begonnen met het verzenden van de acceptgirokaarten voor uw jaarlijkse bijdrage. Inmiddels hebben we van meer dan 80% van onze Vrienden de jaarlijkse bijdrage ontvangen. We hebben u daarvoor al schriftelijk bedankt en het museumpasje toegestuurd. De overige 20% willen we via dit stukje herinneren aan de bijdrage (zie verder "Agenda & wetenswaardigheden").

▣ Verdere activiteiten.

De lezingen van dit jaar zijn we begonnen met Ds. Sjirk van der Zee die vóór de pauze een biografie van Marc Chagall schetste en na de pauze, als pièce de résistance, aan de hand van lichtbeelden diep inging op de symboliek in de schilderijen van Chagall die hangen in Musée National Message Biblique Marc Chagall te Nice. Het betreft zeventien schilderijen gebaseerd op Genesis, Exodus en het Hooglied die door Chagall werden geschilderd tussen 1954 en 1967. Een reactie van een introducé die na afloop Vriend werd: "ik wist niet dat er zoiets in Schijndel gebeurde". Misschien voor u, Vrienden, een aansporing om introducés mee te brengen, kennis te laten maken met hetgeen we al jaren aan het op- en uitbouwen zijn en aan te sporen Vriend te worden. Want ook de resterende 3 lezingen van dit jaar beloven weer ruimschoots onze "lat" te halen.

Als uitzondering op andere jaren waarbij we soms op korte termijn nog wat moesten goochelen, is de programmering voor 2011 jaar rond. U kunt alvast noteren voor 16 mei: Eva Rovers die een zeer recent verschenen biografie schreef over Hélène Kröller - Müller. De andere data zijn: maandag 3 oktober en maandag 28 november 2011.

Mede door toedoen van het bestuur van de Stichting Vrienden van ... wordt er in het Pietershuis in het centrum van Haarlem waarin het Theo Swagemakers Museum is gevestigd vanaf 15 mei een overzichtstentoonstelling van het werk van Jan Heesters gehouden. Theo Swagemakers en Jan Heesters hebben elkaar goed gekend, waren zelfs bevriend. Zo bestaat er een schilderij van de hand van Heesters waarop Theo Swagemakers achter de ezel in atelier van Heesters staat te schilderen. Als return zal van 26 juni tot 2 oktober een tentoonstelling in het Museum Jan Heestershuis worden gewijd aan Theo Swagemakers. Volgende keer zal in de Vriendenbrief uitgebreid worden ingegaan op Theo Swagemakers en zijn werk.

Paul van den Acker, voorzitter

EXPOSITIE : PORTRET TEN VAN JAN HEESTERS

In het oude woonhuis van Jan Heesters wordt momenteel een keur aan portretten van zijn hand getoond, tekeningen en schilderijen, gemaakt in diverse perioden van zijn lange leven. Een aantal daarvan, en niet de minste, zijn afkomstig uit particulier bezit en worden voor het eerst in het museum geëxposeerd. Na een rondgang door het museum kom je niet onder de conclusie uit dat Heesters bij tijden een begenadigd portretschilder was die zijn koppen karakter wist mee te geven. Ook vele tekeningen zijn krachtig en subtiel. Met zelfportretten had hij minder succes, dat genre heeft hij dan ook slechts bij uitzondering beoefend.

□ In het atelier

Het oude atelier wordt momenteel gedomineerd door olieverven van de familie Heesters: twee zelfportretten, een drietal van Maria Heesters - van Eert en eveneens drie doeken en een tekening waarop zijn vader, Dorus Heesters, is afgebeeld. Over het zelfportret van de nog jonge kunstenaar die met een sigaret in de mond de toeschouwer stoer aankijkt, was Heesters blijkens het wegschrapen van sommige delen niet erg tevreden. Dit schilderij heeft onze Stichting verkregen als schenking uit particulier bezit. Vanwege het kunsthistorische belang van het schilderij heeft onze Stichting toch gemeend “de jonge Jan” van de ondergang te moeten redden. Het heeft Jos van Extel, toch een ervaren restaurateur, heel wat hoofdbrekens bezorgd. Het schilderij is dus meer een documentair dan een artistiek geslaagd werk, maar als zodanig toch interessant. Het andere zelfportret toont een ca. vijftigjarige Heesters, gestoken in een grijs pak tegen een groene achtergrond. Een heel sterk portret is het niet: het zelfportret lag Heesters kennelijk niet. Dit genre heeft hij klaarblijkelijk daarom meestal gemedend.

De portretten van zijn vrouw Maria zijn geslaagde werken. Een zittende Maria in chique zwart-witte kledij oogt fraai evenals de pendant hiervan met Maria in het blauw, pronkend met een opvallend grote camee. Maar het mooiste portret van haar is misschien toch het kleinere doek, waarop zij staand met voile, gehuld in een prachtige zwarte mantel, de handen in de mof tegen een okergele achtergrond in perfecte verhoudingen is afgebeeld: een juweeltje van portretkunst.

De vier portretten van Dorus Heesters geven een aimabele en wijze vader van de kunstenaar op leeftijd met lange baard te zien. Wagenmaker Dorus Heesters was een geziene figuur in Schijndel, die in de jaren twintig de passerende schooljongens (de lagere school stond honderd meter verderop in de Pompstraat!), onder wie ook mijn vader, gul en vrolijk van proppenschietters en ander houten speelgoed voorzag. Blijkbaar had Jan Heesters het zwak dat hij had voor kinderen, van zijn vader geërfd.

□ In de goei kamer

De beste portretten van Heesters worden in de goei kamer gepresenteerd, zoals het bekende doek van een aantrekkelijke, jonge Mies van Oppenraaij met mooie bruine ogen en dito pijpenkrullen, gehuld in een dunne, bijna doorzichtige omslagdoek met decolleté. Met alle charme is er toch sprake van een enigszins peinzende melancholieke gezichtsuitdrukking. Ook zij schilderde, zo weten we, maar werk van haar is ons niet bekend.

Een ander vrouwenportret is dat van Josine Siedenburg, als ongeveer zestigjarige vrouw van kunsthandelaar en vriend van de Heesters, Joop Siedenburg. Het is geschilderd in 1943, kort na het plotselinge overlijden van Marie Heesters, de zus van Jan, na een mislukte operatie. De Siedenburgs stonden Jan bij tijdens deze zware dagen, toen hij compleet verweesd en alleen in het oude huis was achtergebleven. We zien een trotse mevrouw Siedenburg met een zwart hoedje en voile, subtiel door Heesters geschilderd. Op het hoedje een mooi uitgewerkte bloem. De grijzende lokken, de blozende wangen en sprekende ogen, de sieraden van jade, dat alles komt mooi uit de verf. Zij moet in deze benarde oorlogstijd gekweld geweest zijn door angst om haar zoon Hein, die in gezelschap van de schrijver Jacques Gans via Frankrijk en Spanje naar Londen trachtte te vluchten om zich daar bij de Nederlandse kolonie aan te sluiten. Jan Heesters kon volgens Wilma van Giersbergen geen afstand doen van dit portret en schonk het pas aan het einde van zijn leven aan vrienden.

Daarnaast vinden we in de goei kamer o.a. portretten van de vijftigjarige Hugo Heijman, de Norbertijn met wie Heesters bevriend was, van zijn schoonvader Van Eert uit Veghel, al aardig op leeftijd, en van de zoon van zijn vriend Aad van Dorsten in militair tenue. Overigens is het fraaie portret, dat Heesters schilderde van Van Dorsten senior en dat we kennen uit het boek van Carel Swinkels over Heesters, nog steeds niet ‘boven water’ gekomen, helaas. In deze ruimte is ook het grote, getekende portret van professor Schmutzer te bewonderen. Het is een tekening op doek, waarschijnlijk bedoeld als aanzet voor een schilderij. De toeschouwer wordt geconfronteerd met een indringend, sprekend gezicht. Wellicht heeft Heesters het ook zo ervaren en het werk zo als voltooid beschouwd.

□ In de hal en keuken

De wanden van de hal en de keuken zijn verlucht met tekeningen van diverse personen. Indruk maken o.a. een subtiel ingekleurde schets van een knappe jonge vrouw, portretten van oudere mannen en van een gestorven vrouw. In de keuken hangt de grote, teer ingekleurde tekening van Sien, volgens overlevering een alcoholverslaafde. In dit treffende portret komt het

vakmanschap van Heesters duidelijk naar voren. Enkele jongenskopjes in de hal zijn levensecht en spreken direct aan, evenals de krachtige kop van de jonge orthodoxe priester Gleb Verchowski.

❑ *In de kamers en suite*

In de kamers en suite is Bartje, de tuinman van de schilder, viermaal vereeuwigd: op een tekening, op doek, aan de wand van het atelier dat Heesters schilderde met leerling Kees Bol achter de ezel en poserend voor Bol. Heesters zei daar later over: "Kees kwam een jaar lang elke zaterdag bij mij. Ik testte hem de eerste de beste dag uit: teken een hoek van mijn atelier. Het resultaat was zodanig dat hij de tweede zaterdag meteen aan een levend model, onze tuinman, kon beginnen." Op het doek heeft Bol een zwarte kuif en een bevoglen blik in de ogen.

Het olieverfportret van Sjef de Vries, een met Heesters bevriende architect en amateurschilder, is karaktervol met een levendige gezichtsuitdrukking, - andermaal een hoogtepunt van deze expositie, daterend medio jaren dertig. Het portret in opdracht van de stichteres van de orde Regina Coeli daarentegen is minder sterk, het bevreemdt dan ook niet dat het destijds geweigerd werd door de orde. Het grote olieverfportret van wijnbouwer

Gijsbert van de Wijdeven imponeert in al zijn eenvoud daarentegen weer wel.

❑ *Slot*

In Rome schilderde Heesters in 1922 het volgens de kunstenaar zelf geslaagde portret van de Poolse aartsbisschop Andreas Sceptycki op aandringen van Wouter Lutkie, die het meenam naar zijn huis Soli Deo in Nuland, zoals verhaald door Heesters in het boek van Carel Swinkels "Heesters, schilder te Schijndel" Helaas is het later verdwenen. Deze aartsbisschop liet tijdens de tweede wereldoorlog joden in zijn kathedraal onderduiken en bracht andere joden in veiligheid in kloosters en conventen.

In een aantal portretten heeft Heesters grote hoogten bereikt. Maar zoals dat voor vrijwel alle schilders geldt, is er ook minder geslaagd werk tot stand gekomen. Het feit evenwel dat hij in de loop der jaren diverse opdrachten voor portretten ontving en de lyrische opmerkingen van kunsthandelaar Joop Siedenburg over Heesters portretkunst getuigen van een talent op dit gebied, dat op deze expositie veelvuldig te bewonderen valt. Waarvan acte!

Jan Geerts

AGENDA & WETENSWAARDIGHEDEN

Museum Jan Heestershuis 073 - 54 92276

Pompstraat 17, 54 81 BL Schijndel

openingstijden: dinsdag t/m zondag 13.00 uur-17.00 uur.

- Over onze Vriendenbrief jrg 9 no 4 hebben we veel complimenten gekregen onder andere over de prachtige reproductie: Gerard Deelen en Henk van Oers dank voor de prachtige opname en Foto Keetels voor de afdrucken ervan (dit laatste hadden we al gedaan).
- 13 februari t/m 12 juni 2011: Portretten van Heesters (woonhuis)
- Er komen nog steeds nieuwe Domburgen "binnen", dat belooft veel voor de aanstaande tentoonstelling in het najaar.
- Gehoord vanuit de politiek: we ruilen een Menschen-mensch in voor een Iron Lady!

- In de bijdrage van Jan Geerts aan deze brief staat dat Mies van Oppenraaij ook schilderde. Kent iemand werk van haar?
- 15 mei is er een opening van een tentoonstelling met werken van Jan Heesters in het Pietershuis te Haarlem.
- **Uw Vriendenbijdrage kunt u storten op: bankrekening nr: 1671.48.818 ten name van Stichting Vrienden museum Jan Heestershuis te Schijndel.**
- In het Heestershuis: 26 juni t/m 2 oktober 2011: werken van Theo Swagemakers.
- *Met dank aan onze sponsors:*
 - *Schijndels Weekblad*
 - *Restauratie-atelier Jos van Extel*
 - *Foto Keetels*

UIT EIGEN BEZIT: ANTIEKE KERAMISCHE TEGELTJES

In het atelier van Jan Heesters zijn naast de glas- in- lood ramen antieke gekleurde tegeltjes aangebracht. In de oude keuken achter het fornuis zijn witjes gemetseld en op de planken tussen het Rijnlandse steengoed staan nog meer losse antieke tegeltjes. Misschien bewaarde Heesters deze om ze nog ergens aan te brengen maar misschien omdat hij ze zo al heel mooi vond...

❑ *Tegels in Antwerpen*

In de 16^e eeuw kwamen vanuit Italië pottenbakkers naar Antwerpen die hun aardewerk decoreerden met de majolica techniek. Het product werd eerst gebakken en daarna bedekt met tinglazuur, dat wit opdroogt. Daarop werden kleurdecoraties aangebracht en dan moest het product nog een keer in de oven. Het resultaat was een witte tegel met een gekleurd patroon. De tegels werden aanvankelijk als vloertegels gebruikt. Helaas is majolica

niet zo sterk en slijten dergelijke vloeren vlug. Tijdens de tachtigjarige oorlog waren er in Antwerpen en Brussel veel Spanjaarden die tegels bestelden voor hun huizen, en die tegels ook op de wanden aanbrachten zoals in Spanje de gewoonte was. Dit gebruik sloeg al snel aan omdat de geglazuurde wandtegel een goed middel bleek tegen vochtdoorslag op plinten en in kelders.

□ **Tegels in onze streken**

Na de val van Antwerpen in 1585 trokken veel tegelbakkers naar Middelburg en Rotterdam. Deze Vlaamse pottenbakkers brachten het tinglazuur hier als vervanging van het loodglazuur zoals dat lang gebruikt werd. Het Delfts blauw had zo'n succes dat er rond 1700 alleen al in Delft 33 bakkerijen waren. Deze bakkerijen werden ook wel aangeduid met het woord plateel, een middeleeuws woord voor platte schotel, afgeleid van het Oud-Franse woord *platel*. Plateelbakkerijen maakten echter niet alleen mooie pronkstukken maar ook veel eenvoudige gebruiksartikelen. Een heel populair plateelproduct hier was de wandtegel, die vooral ook onze kraakheldere vrouwelijke voorouders bijzonder aansprak. De oudste exemplaren volgden eerst nog de Moorse of Italiaanse mode maar al gauw kreeg de tegel zijn echte Hollandse aanzien: monochroom blauw, met zeer eenvoudige motieven. Vanuit Rotterdam, Delft en Middelburg verspreidde de tegelproductie zich snel over heel Nederland. In de 17^e en 18^e eeuw was Nederland een centrum van tegelproductie en werd er fors geëxporteerd. De tegel die tot in de 19^e eeuw heel populair bleef, kan met allerlei vaderlandse motieven beschilderd zijn: planten, bloemen, ambachtslieden, soldaten, spelende kinderen, molentjes en mythologische voorstellingen. In onze zeevarende natie waren scheepjes heel populair. Veel tegels met scheepjes zijn in deze jaren geëxporteerd naar Duitsland en Denemarken. Omdat de tegels dicht aaneengesloten tegen de wand werden gemetseld, bijna zonder voeg, voorzag men ze van hoekornamenten, die zo weer een samengesteld motief hadden. De basisvorm van het hoekornament was de franse lelie die vaak zo onherkenbaar werd weergegeven dat benamingen als ossenkopje, spinnetje en bijtje en driestip ontstonden. Behalve blauw- wit zijn er onder invloed van de rococo in de 18^e eeuw, veel tegels in paars of mangaan met rococo-motieven uitgevoerd. Deze tegels worden mangaantegels genoemd naar de gebruikte kleurstof mangaansuperoxide. De zo genoemde 'witjes' zijn de effen witgeglazuurde wandtegels, 13x13cm, die veel in Hollandse interieurs zijn verwerkt. Gedecoreerde tegels werden veel gebruikt als plint, voor lambriseringen in hal en gang en vooral om de haard.

In de tweede helft van de 18e eeuw verdwenen de plateelbakkerijen in Delft één voor één. Er kwam minder vraag naar het Delfts plateel door de opkomst van goedkoop, maar kwalitatief goed Engels aardewerk.

□ **Van klei tot tegel**

De schone klei wordt met water vermengd, gekneet en in een vacuümpers werd de lucht verwijderd. Vervolgens

werd de zachte klei gerold tot een dikte van ± 8 mm. Deze gerolde "plakken" klei drogen een nacht en zijn de volgende dag in een 'leerhardstadium', geschikt om tot tegel verwerkt te worden. De tegelmaker gebruikt een mes en een houten mal met spijkertjes in de hoeken. De spijkertjes dienen om de tegel tijdens het op maat snijden op zijn plaats te houden. Naderhand zijn en blijven de afdrucken van het spijkertje als kleine puntjes in het glazuur zichtbaar. Doordat de tegelmaker, op gevoel, de tegel handmatig iets schuin naar binnen afsnijdt kan deze bijna zonder voeg verwerkt worden.

Na het drogen wordt de tegel voor de eerste keer zonder glazuur gebakken (biscuit). In volgende stap wordt hij overgoten met het dekkend tinglazuur en geschilderd. Voor het decor maakt de schilder gebruik van een 'spons': een decortekening waarvan de contourlijnen doorprikt zijn. Deze spons wordt op het nog natte glazuur gelegd en er wordt houtskoolpoeder over gestrooid. De aldus ontstane stippellijnen op de tegel worden met een dun penseel ingetekend waarna de tekening kan worden ingevuld met kleur. Het materiaal waarmee geschilderd wordt, is een glazuur dat op kleur gebracht is door er een metaaloxide aan toe te voegen. Deze versmelt met de laag tinglazuur tijdens het bakken. Hoewel het decor door de spons vastligt, blijft de stijl van de schilder herkenbaar. Invulling van de tekening bepaalt het unieke karakter van de tegel.

□ **Tegeltjes en wijsheid**

Geliefd waren, vooral in de 19^e en 20^e eeuw, de tegeltjes met een gezegde of een spreuk. Vaak was het een lerende of moraliserende uitspraak. Bekend zijn: eigen haard is goud waard, oost west, thuis best, enzovoort. Omdat de spreuken op de tegeltjes vaak verouderd zijn en lang niet altijd meer van toepassing, wordt de term tegeltjeswijsheid tegenwoordig gebruikt om aan te geven dat een uitspraak niet meer reëel is of als iemand een uitspraak duidelijk uit zijn hoofd heeft geleerd. Tegeltjes met teksten hebben tegenwoordig vaak een grappige of provocerende tekst zoals: als je niet buiten roken kunt, kun je buiten roken; zie je door het raam een halve maan, dan heb je het gordijn niet goed dicht gedaan; wie het laatst licht, is traag van begrip, etc.

□ **Oude tegeltjes**

Vaak kan men aan de vorm van de antieke tegel zien uit welke periode hij stamt en aan de hand van de dikte van de tegel kan men iets zeggen over de ouderdom. Maten variëren van ca 20 mm in ca 1600 tot 8 mm in ca 1770 en 6 mm in ca 1900. Maar ... dikkere tegels werden ook weer speciaal voor hardbekledingen vervaardigd dus een dikke tegel wil nog niet zeggen dat het een tegel uit de vroege 17^e eeuw is. Rechts naast de deur van de oude keuken van het Jan Heestershuis is een tegel aangebracht waarop de kruisdood is afgebeeld, Maria en Johannes staan verdrietig onder het kruis. Misschien liet Jan of zijn diepgelovige vrouw, Maria Heesters, deze tegel aanbrengen als verwijzing naar hun beider namen....

Anne-Marie Cornelissen